SUN'IY INTELEKT DAVRIDA ŌZBEK TILIDAGI MILLIY-MADANIY XOS BIRLIKLARNI INGLIZ TILIGA TARJIMA QILIŞ

Ismoilova Sevara Hasanboy qizi
Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili)
yōnalişi 1 – bosqiç magistranti,
Toşkent davlat Şarqşunoslik universiteti
sevaraxonismoilova1704@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24359959

Annotatsiya: Maqolada sun'iy intellekt davrida ōzbek tilidagi milliy-madaniy xos birliklarni ingliz tiliga tarjima qiliş muammolari tahlil qilinadi. Tahlilga realiyalar, frazeologizmlar, maqol va matallar, murojaat şakllari hamda etnografik leksika kiritilgan. Ularning neyron maşina tarjimasi va katta til modellari asosidagi vositalar bergan tarjimasi inson tarjimasi bilan qiyoslanadi. Transliteratsiya, kalka, tasviriy tarjima, funksional ekvivalent tanlaş va izoh beriş usullari kōrib çiqiladi. Tadqiqotda sun'iy intellekt tizimlari sōzma-sōz tarjimaga moyil ekani aniqlanadi. Bunday tizimlar milliy-madaniy konnotatsiyani kōpinça yōqotadi. Şu sababli maşina tarjimasini tahrir qiliş (postediting) va tarjimonning madaniy kompetensiyasi muhim ekani asoslanadi.
Kalit sōzlar: sun'iy intellekt, maşina tarjimasi, neyron maşina tarjimasi, milliy-madaniy xos birliklar, realiya, lingvokulturologiya, ekvivalentlik, tarjima transformatsiyalari.

Abstract: This article analyses the problems of translating culture-specific units of the Uzbek language into English in the age of artificial intelligence. The analysis covers realia, phraseological units, proverbs and sayings, forms of address and ethnographic vocabulary. Their translations by neural machine translation systems and by tools based on large language models are compared with human translation. The article examines transliteration, calquing, descriptive translation, the choice of a functional equivalent and explanatory notes. The study finds that AI systems tend towards word-for-word translation. As a result, they often lose the national and cultural connotations of these units. The article therefore argues for post-editing machine output and stresses the importance of the translator's cultural competence.
Keywords: artificial intelligence, machine translation, neural machine translation, culture-specific units, realia, linguoculturology, equivalence, translation transformations.

Kiriş qismi

Sōnggi yillarda sun'iy intellekt texnologiyalari tarjima faoliyatini tubdan ōzgartirdi. Neyron maşina tarjimasi tizimlari va katta til modellari asosidagi vositalar bugun kundalik va kasbiy tarjimada keng qōllanilmoqda. Bu vositalar ōzbek tili kabi resurslari nisbatan kam tillar uçun ham tarjima imkoniyatlarini kengaytirdi. Ammo matnning milliy-madaniy qatlami bilan işlaşda ularning imkoniyatlari hanuz çeklangan.

Milliy-madaniy xos birliklar xalqning turmuş tarzi, urf-odatlari, qadriyatlari va dunyoqaraşini aks ettiradigan til birliklaridir. Ularga realiyalar (*palov, mahalla, dōppi, sumalak, hashar*), murojaat şakllari (*aka, opa, ustoz*), frazeologizmlar, maqol va matallar hamda odob formulalari (*Oş bōlsin!*) kiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bunday birliklarning ingliz tilida tayyor ekvivalenti kōpinça yōq. Şuning uçun ular tarjimondan ham lingvistik, ham madaniy bilim talab qiladi.

Realiyalar va madaniy xos sōzlar tarjimasi S.Vlaxov va S.Florin [1], P. Newmark [2], L.Venuti [3] kabi olimlar tomonidan, ōzbek tarjimaşunosligida esa Ğ.Salomov [4] tomonidan atrofliça ōrganilgan. Ammo bu tadqiqotlar sun'iy intellekt tarjimasi keng tarqalişidan oldin olib borilgan. Sun'iy intellekt vositalarining ōzbek milliy-madaniy birliklarini qanday tarjima qilişi hozirça yetarli ōrganilmagan. Mavzuning dolzarbligi şu bilan belgilanadi.

Tadqiqot materiali sifatida ōzbek badiiy, publitsistik va maişiy matnlaridan [N] ta milliy-madaniy xos birlik tanlab olindi. Ular Google Translate hamda katta til modellari asosidagi çat-botlar yordamida ingliz tiliga tarjima qilindi. Natijalar mavjud inson tarjimalari bilan qiyoslandi. Tahlilda qiyosiy-tarjima tahlili, kontekstual, lingvokulturologik va tavsifiy metodlardan foydalanildi.

Asosiy qism

S.Vlaxov va S. Florin realiyalarni predmet, hudud va vaqt jihatidan tasniflaydi [1]. P. Newmark esa madaniy sōzlarni beş guruhga ajratadi: ekologiya, moddiy madaniyat, ijtimoiy madaniyat, ijtimoiy taşkilotlar va urf-odatlar, imo-işoralar va odatlar [2]. Bu tasniflar asosida ōzbek tilidagi milliy-madaniy xos birliklarni quyidagi guruhlarga ajratiş mumkin:

maişiy realiyalar: *palov, sumalak, dōppi, beşik, çoyxona*;
ijtimoiy realiyalar: *mahalla, hashar, oqsoqol*;
marosim nomlari: *beşik tōyi, kelin salom, Navrōz*;
murojaat şakllari: *aka, opa, xola, amaki, ustoz, domla*;
frazeologizmlar, maqol va matallar: *boşi osmonga yetdi, Quş uyasida kōrganini qiladi*;
odob formulalari: *Oş bōlsin!, Xuş kelibsiz!*

Tarjima nazariyasida bunday birliklarni tarjima qilişning bir neça usuli farqlanadi. Transliteratsiya birlikning milliy koloritini saqlaydi: *mahalla → mahalla*, *palov → palov (plov)*. Notaniş realiya uçun transliteratsiya kōpinça izoh bilan birga keladi: *sumalak → sumalak, a sweet dish made from sprouted wheat and cooked for Navruz*. Tasviriy tarjima realiyaning ma'nosini ingliz tilida ta'riflab beradi: *hashar → voluntary communal work*. Funksional ekvivalent esa tarjima tilida xuddi şu vaziyatda qōllaniladigan birlikni tanlaydi: *Oş bōlsin! → Enjoy your meal!* Umumlaştiriş realiyani umumiyroq tuşunça bilan almaştiradi: *dōppi → cap*. Bu usulda milliy kolorit yōqoladi.

L.Venuti bu usullarni ikki strategiyaga birlaştiradi: begonalaştiriş (*foreignization*) va moslaştiriş (*domestication*) [3]. Transliteratsiya va kalka asl madaniyatni saqlaydi, funksional ekvivalent va umumlaştiriş esa matnni ōquvçiga yaqinlaştiradi. Ğ. Salomov ta'kidlaganidek, tarjimaning adekvatligi alohida sōzlar emas, butun matnning mazmuni va ta'siri darajasida baholanadi [4]. Şu sababli usul tanlaş matn turi va tarjima maqsadiga bōğliq.

Tahlil sun'iy intellekt vositalari milliy-madaniy xos birliklarni tarjima qilişda bir neça tipik xatoga yōl qōyişini kōrsatdi. Quyidagi jadvalda maşina tarjimasida kōp uçraydigan sōzma-sōz variantlar va ularga tavsiya etilgan tarjimalar keltirilgan.

Ōzbekça birlik	Sōzma-sōz yoki noaniq variant	Tavsiya etilgan tarjima	Usul
palov	pilaf	palov (plov), a traditional dish of rice, meat and carrots	transliteratsiya + izoh
mahalla	neighbourhood	mahalla, a self-governing local community	transliteratsiya + izoh

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hashar	help	hashar, voluntary communal work	transliteratsiya + tasviriy tarjima
Oş bōlsin!	Let it be food!	Enjoy your meal!	funksional ekvivalent
Boşi osmonga yetdi	His head reached the sky	He was over the moon	funksional ekvivalent
Quş uyasida kōrganini qiladi	A bird does what it saw in its nest	The apple doesn't fall far from the tree	funksional ekvivalent
Sabr tagi – sariq oltin	The bottom of patience is yellow gold	Patience is a virtue	funksional ekvivalent

Tahlil natijasida sun'iy intellekt tarjimasiga xos quyidagi tendensiyalar aniqlandi:

Sōzma-sōz tarjimada frazeologizm va maqollar kōpinça tōğridan-tōğri tarjima qilinadi, natijada ingliz ōquvçisi uçun ma'nosiz yoki kulgili ibora hosil bōladi. Realiyalar ingliz tilidagi yaqin sōz bilan almaştiriladi (*palov → pilaf*, *dōppi → hat*), milliy kolorit yōqoladi.

Murojaat şakllarining notōğri talqinida *aka, opa* kabi sōzlar faqat qarindoşlik termini sifatida (*brother, sister*) tarjima qilinadi, hurmat ma'nosi esa yōqoladi.

Katta til modellari kontekstni yaxşiroq hisobga oladi va sōralsa realiyaga izoh bera oladi. Ammo ba'zan noaniq yoki tōqima ma'lumot beradi, bu holat gallyutsinatsiya deb ataladi.

Tahlil natijalari sun'iy intellekt tarjimonni almaştira olmasligini, ammo uning işini sezilarli yengillaştirişini kōrsatadi. Eng samarali yondashuv — maşina tarjimasini tarjimon tomonidan tahrir qiliş (postediting). Milliy-madaniy xos birliklarni tahrir qilişda quyidagi bosqiçlar tavsiya etiladi:

Matndagi realiya, frazeologizm va murojaat şakllarini aniqlaş.

Ularning maşina tarjimasini asl ma'no va konnotatsiya bilan soliştiriş.

Har bir birlik uçun matn turi va maqsadiga mos usulni tanlaş.

Atamalar va realiyalar tarjimasini glossariy asosida bir xillaştiriş.

Katta til modellariga topshiriq berilganda realiyalarni saqlaş va ularga qisqa izoh qōşiş talabini aniq kōrsatiş ham tarjima sifatini oşiradi. Biroq yakuniy qaror madaniy kompetensiyaga ega tarjimon zimmasida qolişi lozim.

Xulosa qismi

Tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Ōzbek tilidagi milliy-madaniy xos birliklar – realiyalar, murojaat şakllari, frazeologizmlar, maqol va matallar, odob formulalari – ingliz tilida kōpinça tayyor ekvivalentga ega emas va maxsus tarjima usullarini talab qiladi.

Bunday birliklarni tarjima qilişda transliteratsiya, izoh, tasviriy tarjima, funksional ekvivalent va umumlaştiriş usullari qōllaniladi. Usul tanlaş matn turi va tarjima maqsadiga bōğliq. Sun'iy intellekt vositalari sōzma-sōz tarjimaga, realiyalarni umumlaştirişga va murojaat şakllarini notōğri talqin qilişga moyil. Natijada milliy-madaniy konnotatsiya yōqoladi.

Katta til modellari kontekstni yaxşiroq hisobga oladi va izoh bera oladi, ammo ularning izohlari tekşirişni talab qiladi. Milliy-madaniy xos birliklarni sifatli tarjima qiliş uçun sun'iy intellekt va tarjimon

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

hamkorligi, ya'ni postediting zarur. Tarjimonning madaniy kompetensiyasi bu jarayonda hal qiluvçi ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalaridan tarjimaşunoslik, tarjimonlar tayyorlaş, özbekça-inglizça lingvokulturologik luğatlar va glossariylar tuziş hamda özbek tili uçun maşina tarjimasi tizimlarini takomillaştirişda foydalaniş mumkin. Kelgusida özbek milliy-madaniy birliklarining parallel korpusini yaratiş va turli sun'iy intellekt vositalarini miqdoriy baholaş maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.
3. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. – London; New York: Routledge, 1995.
4. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983.
5. Abdujabborova K. H. Q., Saidova Z. U. TECHNOLOGY OF USING COMMUNICATION EXERCISES TO DEVELOP READING SKILLS IN ENGLISH LANGUAGE LESSON //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – T. 4. – №. 24. – C. 11-15.
6. Agzamovna T. U. INTEGRATING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOAL 4 INTO FOREIGN LANGUAGE EDUCATION: INNOVATIVE PEDAGOGICAL APPROACHES //Articlelibrary. – 2026. – T. 1. – №. 2.
7. Abdujabarova K. H. K. USE OF FICTION IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'SPEECH ACTIVITIES IN PRACTICAL CLASSES //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 8. – C. 241-245.
8. Abdujabarova K. X. et al. INNOVATIVE METHODS OF USING READING AND LISTENING COMPREHENSION METHODOLOGY IN DEVELOPING STUDENTS'COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH //Acta Innovations. – 2026. – C. 505-512.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.